

A BESZÉD TEMPORÁLIS JELLEMZŐI 60 ÉVVEL EZELŐTTI GYERMEK BESZÉLŐKNÉL

Menyhárt Krisztina

Bevezetés

A magyar gyermekek nyelvi fejlődése és a rájuk jellemző nyelvhasználat kutatása már több mint egy évszázados múltra tekint vissza (vö. Gósy 2005). A vizsgálatok feltérképezték a gyermekek tipikus beszédproduktív és beszédpercepcióis fejlődésének menetét, számos adatot szolgáltatott a szókincs és a grammatika elsajátításának üteméről. Az anyanyelv-elsajátítás a születéstől 6-7 éves korig több szakaszon megy keresztül, a csecsemő kifejező sírásától és gögicselésétől egészen az iskolai oktatáshoz szükséges magasabb szintű beszédkészségek elsajátításáig. Hat-hét éves korban az olvasás és írás oktatása erősíti a beszédfeldolgozás egyes szintjeit, növeli a szókincset, 8 és 10 éves kor között erőteljesen fejlődik a nyelvi tudatosság. A 10–14 évesek beszéde és nyelvhasználata egyre jobban igazodik a tanulmányi követelményekhez, míg az ifjúság (15–18 évesek) nyelve, számos sajátossága mellett (diáknyelv, nemzedékenként változó ifjúsági szleng) temporális és szerkezeti jellegét tekintve közeledik a felnőttek beszédéhez (Gósy 2005).

Hogyan alakul a gyermekek beszédének temporális szerkezete az életkor növekedésével? Az eddigi kutatási eredményekből tudjuk, hogy a kisgyermek beszédtempója jóval lassúbb, mint a pubertáskorúaké vagy a felnőtteké – pl. Laczkó (1991) a négyéveseknél 6,4 hang/s, míg a 14 éveseknél 10,4 hang/s beszédtempót mért. Szűkebb korintervallumban kisebb különbségeket találtunk: a 9-10 évesek beszédtempójának átlaga egy korábbi tanulmányunkban (Menyhárt 2002) 7,2 hang/s, a 12-13 éveseké pedig 8,3 hang/s volt (irányított spontán beszéd). Az ennél idősebb fiatalok spontán beszédének temporális sajátosságait Laczkó (2009) írja le, aki a 15 éveseknél átlagosan 8,3 hang/s, míg a 18 éveseknél 10,2 hang/s beszédtempót regisztrált. A 18 évesek spontán beszédét több szempontból is elemezte Vallent (2011), náluk az átlagos beszédtempó 124 szó/perc volt. A pubertáskorúak nagymértékű beszédtempó-gyorsulását egy brazil kutatás is megerősítette, ahol a 12–14 és a 15–17 évesek között szignifikáns tempóbeli különbséget találtak (Furquin de Andrade–Martins 2007). Bár a beszéd megakadásjelenségei nem tartoznak szorosan a temporális szerkezethez, nagyon sok mindent árulnak el a beszédtervezés és -kivitelezés folyamatáról, ami végső soron hatással van a tempóra. A magyar gyermekek megakadásairól is számos ismerettel rendelkezünk. A 6-7 éves óvodások megakadásait Horváth (2006), a 10 évesekét Menyhárt

(2003) írta le, eltérő műfajú szövegeket (mese és narratíva, az adatközlők 8 évesek) vizsgált Szabó (2008), Neuberger (2011) pedig a 6, 9 és 13 évesek megakadásait és beszédük szerkesztettségét elemezte. Az adatok nagyrészt városi gyermekektől származnak, keveset tudunk a zártabb falusi közösségekben szocializálódó gyermekek és fiatalok beszélt nyelvi sajátosságairól. Az életmódbeli eltérések alapján felmerül a kérdés, vajon van-e valamilyen különbség a városi és falusi gyermekek beszédének temporális jellemzői és megakadásai között.

A hagyományos paraszti társadalomban a gyermekek szocializációja, nevelése szigorú szabályok szerint zajlott, a zárt falusi közösségben a hétköznapi ismeretek mellett a gyermek a jellemző nyelvjárást, a tájnyelvi szókészletet és a sajátos beszédkulturát is elsajátította. Gyakori volt a hierarchikusan szerveződő korcsoport szerinti elkülönülés, amelynek alsó rétegében a gyerekkorosztálynak megfelelő korcsoportokat találjuk (gyermekbanda, gyerekhad). A következő a serdülők korcsoportja, majd a legények és lányok, felettük pedig a felnőttek és öregek korcsoportjai álltak. Gyermeknek a születéstől kb. 12 éves korig tekintették az egyént, nevelése 6 éves korig a családban történt, majd ezután a feladatok megoszlottak az iskola, a család, a munka és a gyakran felnőtt mintára szervezett baráti társaság között (Ortutay 1977–1982; Németh 1966). Ez a viszonylag zárt és merev társadalmi struktúra a 20. században folyamatosan változott, majd az 1950-es évek társadalmi változásaival lassan felbomlott. Az életmódváltozás nyelvi vetületeit Hegedűs Lajos is regisztrálta, amikor megfigyelte a „városi” szavak megjelenését a Magyarországra áttelepített moldvai csángóknál (Hegedűs 1952).

A jelen tanulmány az 1940 és 1957 között készült Hegedűs-archívum (Gósy et al. 2011) gyermek beszélőinek hangfelvételeit dolgozza fel. Miután ebből a korból, ismereteink szerint, alig maradtak gyermeknyelvi felvételek, a hangarchívum ezen a területen is hiánypótló. Emellett a gyermekek ott található hanganyaga azért is különösen értékes, mert általában a legfiatalabb generáció beszédében jelennek meg elsőként a társadalmi változások nyelvi vetületei (pl. új szavak, kifejezések, gyorsabb beszédsebesség stb.).

A kutatás célja a 60-70 évvel ezelőtti gyermekek különböző műfajú szövegeinek temporális vizsgálata (többek között az artikulációs és beszédtempó, szünetek időtartama stb.), illetve a beszédükben megjelenő megakadások tanulmányozása. Arra a kérdésre keressük a választ, hogyan tükröződnek a régi idők gyermekeinek beszédében az életkori sajátosságok, vannak-e jellemző eltérések a mesék és a narratívák között, illetve kimutatható-e valamilyen társadalmi változás lenyomata az ötvenes évek falusi ifjúságának beszédstílusában. Hipotézisünk szerint az életkori és a műfaji sajátosságok objektív adatokkal is dokumentálhatók a 60 évvel ezelőtti gyermek beszélőknél.

Beszélők, anyag és módszer

A Hegedüs-archívumból (vö. bővebben Horváth 2008; Gósy et al. 2011) összesen 14 gyermek és fiatal beszélő hanganyagát választottuk ki és dolgoztuk fel (1. táblázat). A hanganyagok összes időtartama 42 perc, a legrövidebb minta 1'41", a leghosszabb 4'31" volt. A hangfelvételek 1950 és 1956 között készültek Baranya, Hajdú-Bihar, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Az adatközlők kiválasztásának szempontjai nem ismertek, de több gyermek az áttelepült moldvai csángók és bukovinai székelyek leszármazottja. Bár a felvételek az ország négy egymástól távol eső vidékén készültek, ez az összevetést nem befolyásolja, ugyanis a temporális jellemzők függetlenek a nyelvjárástól, másrésztől a beszélők társadalmi helyzete és életmódja nagyon hasonló.

1. táblázat: A beszélők adatai

Gyermek	Életkor	Megye	Iskolázottság	Téma
leány1	10 év	Baranya	4. osztályos	mesé
leány2	11 év	Baranya	5. osztályos	mesé
leány3	11 év	Baranya	5. osztályos	mesé
leány4	12 év	Szabolcs	6. osztályos	narratíva
fiú1	12 év	Baranya	6. osztályos	mesé
fiú2	12 év	Baranya	6. osztályos	mesé
fiú3	12 év	Szabolcs	6. osztályos	narratíva
fiú4	14 év	Baranya	nincs adat	mesé
fiú5	14 év	Baranya	nincs adat	mesé
fiú6	14 év	Baranya	nincs adat	mesé
fiú7	14 év	Hajdú-Bihar	nincs adat	narratíva
leány5	14 év	Baranya	nincs adat	narratíva
leány6	16 év	Baranya	nincs adat	narratíva
leány7	16 év	Nógrád	nincs adat	narratíva

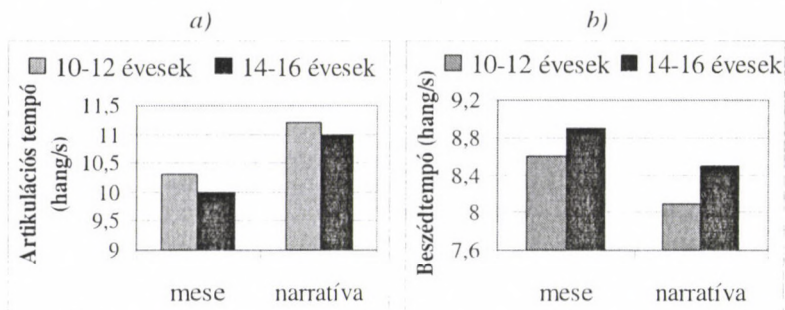
A beszélőket életkor szerint két csoportra osztottuk: 10–12 és 14–16 évesekre, mindkettőbe 7-7 gyermek került. Az adatközlők fele leány, fele fiú volt. A velük készített interjúk során 8 esetben népmesét mesélnek (pl. *Mirkó királyfi*, *A telhetetlen kecske*, *Az ördög három aranyhajszála* stb.), míg 6 esetben spontán elbeszélés hangzik el (iskolai kirándulásról, kendermunkáról, árvízről beszélnek). A 10–12 éves korcsoport hangfelvételei öt mesét és két beszélgetést, míg az idősebb beszélőkéi három mesét és négy elbeszélést tartalmaznak.

A hangfelvételeket hangzashűen lejegyeztük, majd folyamatos akusztikai és vizuális ellenőrzés mellett Praat 5.2.30 (Boersma–Weenink 2011) program segítségével dolgoztuk fel. Adatoltuk a szünetek és a beszédszakaszok időtartamát, megállapítottuk az artikulációs és a beszédtempó értékeit. Vizsgáltuk a szünetek megjelenési helyét, típusát és átlagos időtartamát, illetve a szünetek

arányát a beszédjelhez viszonyítva. Mennyiségi és minőségi szempontból feldolgoztuk a beszédben előforduló megakadásokat is. A kapott adatokat leíró statisztikákkal és az egytényezős varianciaanalízis eredményeivel (Excel ANOVA, 95%-os megbízhatósági szinten) mutatjuk be.

Eredmények

Miután a gyermekek által elmondott szövegek két eltérő műfajt (mese és narratíva) képviseltek, ezért a vizsgálat eredményeit is ebben a bontásban adjuk meg. Az adatok műfaji és életkori eltéréseket mutatnak ugyan, ezek azonban nem jelentősek, illetve statisztikailag nem szignifikánsak. Az artikulációs tempó [1. *a*] ábra] estében a spontán narratívák (1 hang/s-mal), illetve a 10–12 éves gyermekek bizonyultak gyorsabbnak, itt a különbség elenyésző (0,2–0,3 hang/s). A beszédtempónál [1. *b*] ábra] a tendencia megfordul, a mesék, illetve az idősebb gyermekek tempója volt gyorsabb, szintén minimális mértékben (0,4–0,5 hang/s-mal). A mesélés stiláris jellegénél fogva lassúbb artikulációs tempót eredményezhet, mint a spontán elbeszélés, a már ismert szöveg előhívása az emlékezetből viszont automatikusabban történik, így a mesékben kevesebb a szünetidő, és ezért gyorsul a beszédtempó. Az idősebb gyermekek összességében kevesebb szünetet tartottak, a két csoport beszédtempója között a különbség azonban csak tendenciaszinten figyelhető meg.

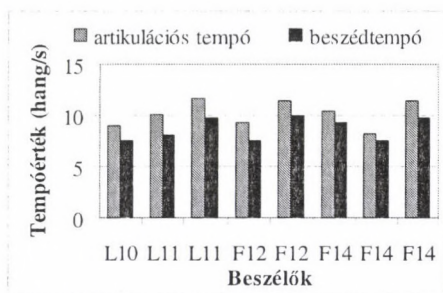

1. ábra

Az *a*) artikulációs és *b*) beszédtempó értékei műfaji és életkori bontásban

Miután a két műfaj nem azonos arányban szerepelt a két korcsoport beszédprodukcójában, árnyaltabb képet adhat a beszéd temporális szerkezetéről az egyéni különbségek elemzése. A 2. ábra a mesék egyéni artikulációs és beszédtempóját mutatja, a beszélők nemének (leány = L, fiú = F) és életkorának jelölésével. Mesét összesen 8 gyermek mondott, a leglassúbb artikulációs tempó 8,2 hang/s volt (F14/2-vel jelölt beszélő), míg a leggyorsabb 11,7 hang/s (L11/2). Ez a 3,5 hang/s-os különbség már jelentősebb, a konkrét esetben jelezheti az artikulációs mozgások egyéni eltéréseit, illetve a szöveg

ismertségére is utalhat. A beszédtempó esetében a legalacsonyabb érték 7,6 hang/s volt, amit három gyermeknél is mértünk (L10, F12/2, illetve F14/2), a legmagasabb pedig 9,8 hang/s (L12/2 és F14/3). Itt kisebb az eltérés a leggyorsabb és a leglassúbb beszélők között (2,2 hang/s).

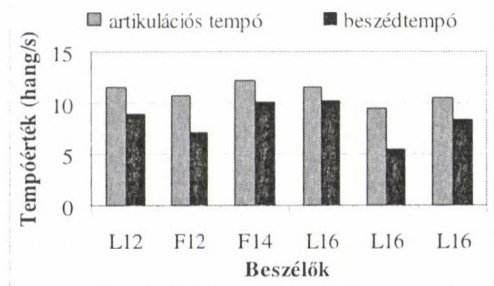
2. ábra

A mesék egyéni artikulációs és beszédtempója

A narratívák tempóadatait (6 beszélő) a 3. ábra mutatja. A leglassúbb artikulációs tempó 9,5 hang/s volt (L16/2), míg a leggyorsabbat – 12,2 hang/s – az F14-gyel jelölt gyermeknél mértük. A két tempóadat között az eltérés valamivel kisebb (2,7 hang/s), mint a mesék esetében. A narratívák beszédtempójánál egy feltűnően alacsony értéket is találtunk: 5,5 hang/s-ot, ami ugyancsak az L16/2-vel jelölt beszélőre volt jellemző, vagyis ő volt a mintában a leglassúbb. Az ő beszéde az eleve lassú artikuláció mellett igen hosszú szüneteket is tartalmazott, aminek okát egyéni sajátosságokban kereshetjük (lehet, hogy amúgy is lassabb beszédtempóját zavarhatta a hangfelvétel ténye, illetve a sajátos téma – a kender megmunkálása – is befolyásolta). Tény, hogy ez a beszédtempóérték a legalacsonyabb az egész mintában, műfajtól is függetlenül. A leggyorsabb beszédtempót (10,13, illetve 10,14 hang/s) az F14-es és az L16/1-es beszélőnél mértük.

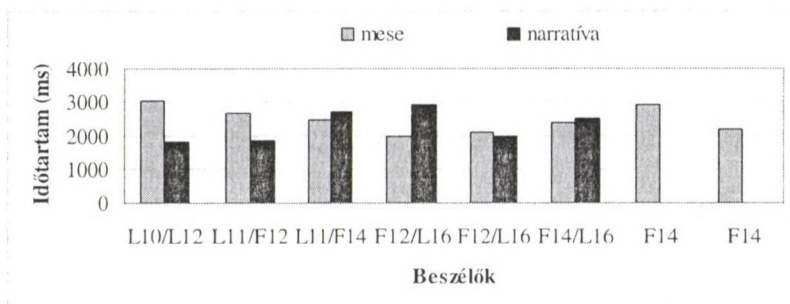
A szöveg tagolásáról, illetve a beszédtervezési és kivitelezési folyamatok működéséről is tájékoztatnak a beszédszakaszok időtartamadatai (4. ábra). Bár az ábra adatai jelentősebb egyéni eltéréseket mutatnak, a mesék és a narratívák beszédszakaszai átlagban csak kismértékben különböztek egymástól. A mesék átlagos beszédszakaszideje 2473 ms, a narratíváké pedig 2295 ms volt, az eltérés nem szignifikáns. A legrövidebb beszédszakaszátlag a meséknél 1999 ms (F12/1), a narratíváknál 1825 ms (F12/3), a leghosszabb pedig 3046 ms (L10) és 2925 ms volt (L16/1). A szövegekben mért legrövidebb beszédszakasz 283 ms, a leghosszabb 8290 ms, mindkettő a meséknél fordult elő, vagyis az az idő, amit a beszélő szünet nélkül beszél, igen tág intervallumok között mozog, ami függhet magától a szövegtől (pl. a mese történései-

tól vagy a párbeszéd és az elbeszélés váltakozásától), annak ismertségétől, illetve a beszédtapasztalattól is.

3. ábra

A narratívák egyéni artikulációs és beszédtempója

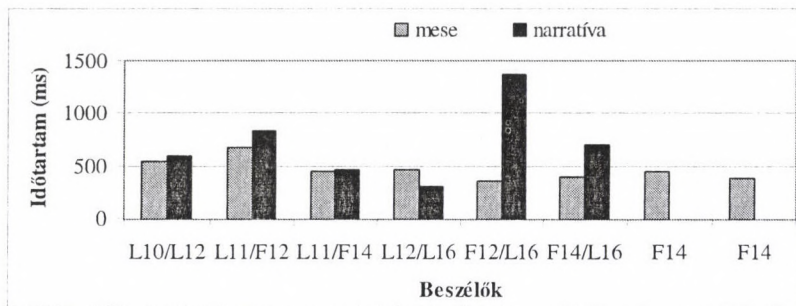

4. ábra

A beszédszakaszok egyéni értékei műfaji bontásban

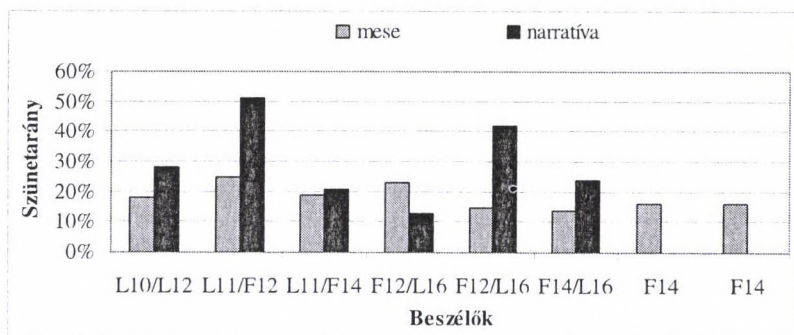
Elemztük a néma szünetek jellemzőit, az átlagos időtartamot, arányukat a beszédjelhez viszonyítva, illetve helyüket a szövegen belül. A szövegekben előforduló kitöltött szünetekkel (hezítalásokkal) a megakadásjelenségeknél foglalkozunk. A néma szünetek átlagos időtartama a meséknél 472 ms, a narratíváknál 714 ms volt, vagyis ennél a paraméternél mértük a legjelentősebb műfaji különbséget, amely azonban nem bizonyult szignifikánsnak. A szünetek egyéni átlagai is jelentősebb eltéréseket mutattak a beszélők között (5. ábra), a meséknél a legrövidebbeket az F12/2-es számmal jelölt gyermek (371 ms), a leghosszabbakat pedig az első 11 éves kislány tartotta (675 ms). A narratíváknál a szünetátlagok sokkal tágabb határok között mozogtak, a legrövidebbek az L16/1-es számú beszélőnél voltak (310 ms), a leghosszabbakat (átlagosan 1367 ms) a minta leglassúbb beszélőjénél (L16/2) regisztrál-

tuk. A narratíváknál nagyobb különbségek figyelhetők meg az egyes beszélők között, ezt a témák eltérő volta is okozhatja.

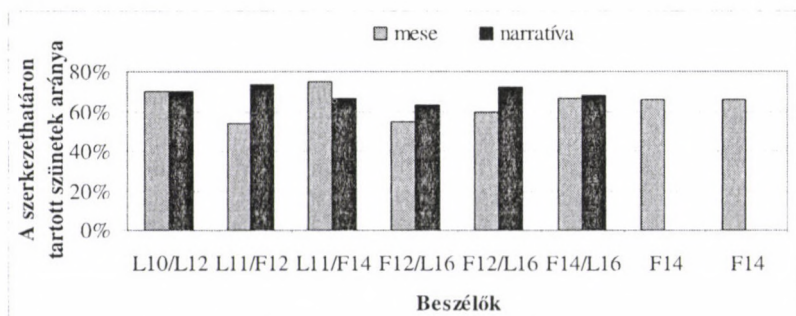
5. ábra
A szünetek átlagai

A szünetek arányát a beszédjelhez viszonyítva a 6. ábra mutatja, újra műfaji és gyermekenkénti bontásban. A meséknél a szünetek aránya átlagosan 21%, míg a narratíváknál 30% volt. Az eltérés nem szignifikáns. Az egyéni mutatók megoszlása a szünetarányánál is hasonlóan alakult, mint a szünetátlagoknál – a meséknél az egyéni értékek sokkal szűkebb határok között mozogtak, mint a narratíváknál. A meséknél a legkevesebb szünetet a beszédhez viszonyítva – 14%-ot – az F14/1-gyel jelölt gyermek tartotta, míg a legtöbbet (25%) az L11/1-es leány. A narratíváknál a legkevesebb szünetidő 13% volt (L16/1), míg a legtöbb 51% (F12/1).

6. ábra
A szünetek aránya a beszédjelhez viszonyítva műfaji és egyéni bontásban

A szünetek egyik funkciója a szöveg tagolása, éppen ezért fontos megvizsgálni, hol helyezkednek el a jelkimaradások a szövegben belül (7. ábra). A szerkezethatáron (tagoló funkcióban) tartott szünetek aránya a meséknél 64%, míg a narratíváknál 69% volt, vagyis az elbeszélések szövegét igen kis mértékben jobban tagoltnak tekinthetjük. A különbség ebben az esetben sem szignifikáns.

7. ábra

A szerkezethatáron tartott szünetek egyéni értékei

Az egyéni értékek ennél a mutatónál a narratívák esetében sokkal szűkebb határok között mozogtak, mint a korábban tárgyaltaknál: 63% (L16/1) és 72% (F12/1) között. A meséknél a két szélső érték távolabb esett egymástól – 54% (L11/1) és 75% (L11/2); érdekesség, hogy a két szélsőséget a két 11 éves leánygyermek képviseli. A mesék tagolását valószínűleg a szöveg ismeretének mértéke jobban befolyásolja, a kevésbé ismert történet összerendezése és előadása nagyobb erőfeszítést igényel, így a beszéd kivitelezésénél a tagolásra a gyermek csak kevésbé tud figyelni.

A beszéd temporális jellemzői mellett vizsgáltuk a megakadásjelenségek típusát és arányát is. Bár a megakadások, vagyis az olyan jelenségek, amelyek valamilyen módon megakasztják a beszéd folyamatosságát (vö. Gósy 2004), nem tartoznak szorosan a beszéd időviszonyai közé, fontos információkat tartalmaznak a beszédtervezés és -kivitelezés folyamatáról, ami végső soron a beszéd időszerkezetét is befolyásolja. A vizsgált hanganyagban összesen 9 megakadástípust regisztráltunk (2. táblázat), amelyek eltérő arányban fordultak elő a két műfajban, ennek oka főként a minták eltérő időtartamában keresendő (a narratívák jóval rövidebbek voltak). A leggyakoribb megakadás a hangok nyújtása volt, ezt követte a téves indítás és javítás. Viszonylag sokszor fordult elő mindkét műfajban a töltelék szó, illetve a meséknél az ismétlés (a mese szűzséjéhez tartozó, a szöveg szerves részét képező ismétléseket nem tekintettük megakadásoknak). A mesék esetében 4%-ban

hezitálások is előfordultak, míg a narratívákban 10%-ban szóban tartott szünetek is megjelentek. A meséknél a megakadások 65%-a bizonytalansági jelenség volt, ez az arány a narratíváknál 69%. A leggyakoribb hiba típusú megakadás a téves kezdés és javítás volt, amely mindkét csoportnál kitette az összes vizsgált elem egyharmadát, de mellette találtunk még grammatikai hibákat, illetve téves szótalálást is.

2. táblázat: A megakadásjelenségek előfordulásának aránya

Megakadásjelenség	Mese	Narratíva
nyújtás	33%	41%
téves kezdés, javítás	30%	31%
ismétlés	13%	3%
töltelékszó	12%	10%
hezitáció	4%	0%
téves szó	2%	0%
grammatikai hiba	3%	0%
szünet a szóban	3%	10%
újraindítás	0%	5%

Mi állapítható meg a 60 évvel ezelőtti gyermekek beszédsszövegeiről? Elmondható, hogy szembevetnők voltak az egyéni különbségek mind az emlékezetből mondott mesék esetében, mind pedig a spontán elbeszéléseknél. A meséknél egyrészt érezhető a még élő mesemondó-hagyomány hatása; a gyermekek törekszenek a kifejező, élvezetes mesélésre, amelyet valószínűleg a szöveg ismertségének mértéke, illetve az előadásban szerzett esetleges gyakorlat befolyásolhat. A jól betanult mesei fordulatok előadása folyékonyan megy, minimális megakadásokkal (pl. a *Zsuzska és az ördög* című mese, 11 éves leány adatközlő):

- (1) egyszer vót hol nem volt volt egyszer egy □ asszony s annak vót három lánya □ má szegény asszony nem bírta tartani a három lányt □ akkor elküldte őket hogy szerencsét próbáljanak (...) a □ az ördögnek vót három lánya □ és azt mondta az ördög **hogy ma hogy majd** □ a három lány alá tesz vánkost ezek alá meg □ köveket
- (2) – hej ördög viszem ám a □ tengervágó pálcádat □ – megállj Zsuzska kutya Zsuzska **elvitted megölted két** szép lányomat most viszed a □ tengervágó pálcámat

A szöveget a párbeszéddek is színesítik [vö. (2) példa], az indulatszavak használata a hallgató figyelmét hivatott lekötöni. A példából azonban látszik, hogy a szünetek szerkezetben belül is megjelennek a névelők után, ami a mesélő tapasztalatlanságára utalhat. Emellett a beszédtervezés és -kivitelezés összehangolatlansága miatt a szöveg elemei össze is keverednek, amit a me-

sélő részben korrigál, az *elvitted megölted* fordulattal, viszont javítatlanul hagyja a leányok számát, holott a szöveg korábbi részéből kiderül, hogy az ördögnek is három leánya van. Találunk azonban olyan meséket is, amelyek szinte alig érthetők, hiányoznak a grammatikai alanyok, ezért igen nehéz rájönni arra, éppen ki a cselekvő személy. A következő példában hárman szerepelnek – Jankó (a főhős), az uraság és a pap (14 éves fiú adatközlő):

- (3) disznóölő kést a kezébe tette □ reggel kiment a □ z urasággal a disznónak enni adjon □ meglátta a papot a disznó hátán □ elment a □ és úgy megütte a papot □ hogy a lebukott a disznó hátáról és elment a községházához és bejelentette hogy a pap □ önála disznót ölt □ akkor a-a □ papot eltemette...

Talán még nehezebben követhető a *Telhetetlen kecske* című mese (12 éves fiú beszélő) alábbi részlete, ahol a mesélő teljesen belezavarodik a szövegbe, a sok megakadás és szünet mellett olyan szereplőket is említ, akiről korábban szó sem volt:

- (4) bement a □ be-bement a medvebarlangba aztán ott izélt bement a medvebarlangba és ott volt a nyuszi az a-a nem a nyuszi akkor a róka □ Medvebarlangba ott volt a □ az a-a r medve (...) azután meg a medve □ elment, hívta a farkast, aszongya □ gyere medve aszongya mer ott van a barlangban aszongya így □ egy egy farkas (...) aszongya ott a róka

A spontán elbeszéléseknél is találunk kisebb-nagyobb egyéni eltéréseket. A beszédszerkezet és a lényegkiemelés szempontjából igen érdekes ugyanannak az ózdi kirándulásnak a leírása, amelyet két 12 éves gyermek, egy leány (6) és egy fiú (5) mond el, kiemelve a számukra fontos mozzanatokat (a leány az elveszett ruhát, a fiú a gyárlátogatást). Az ózdi szállás mindkettőjüknek rendkívül idegen, nem is jegyezték meg, hol laktak, és ezeket a szakaszokat sok megakadással és szünettel mondják el:

- (5) ott kiszálltunk az állomásban megpihentünk és jött a-a □ aki □ azzal az orvos □ jött hogy □ h-hogy menjünk a táborba □ mert még akkó' ott voltak a-a □ váliak
- (6) felpakolta a holminkat □ a szekérré és elvitt ahol □ ahol lettünk □ ahova mentük

Az idősebb résztvevők spontán elbeszélései is tükrözik a régi hagyományok és az új élet párhuzamosságát – míg az egyik beszélő (14 éves leány) egy megpatkolt boszorkány történetét meséli, a másik (16 éves leány) megpróbálja összefoglalni, mit is értett a csehül beszélő filmből:

- (7) Egy nénitől hallottam hogy Bukovinában vót egy asszony aki éjjel el szokott menni nyargalni □ és vót a faluba egy szép legény □ és-s □ a-a ez az asszony elment hozzá hogy őt is megnyergelje

- (8) cseh film cseh film de simán beszélt se írás nem vót rajta nem lehetett olvasni csak úgy az ember azér valahogy értette aztán

Hogyan viszonyul a régi idők gyermekeinek beszéde temporális szempontból a kortárs felnőtt beszélőkhöz, illetve a mai gyermekekéhez? A Hegedűs-archívum felnőtt beszélőinek temporális adatai korábbi kutatásainkból származnak (Menyhárt 2007; 2011). A felnőttek spontán beszédének artikulációs tempója 10,7 hang/s volt, a mesemondásé pedig 11,0 hang/s. A gyermekeknél a narratíváknál 11,1 hang/s-ot, a meséknél 10,2 hang/s-ot mértünk (összesített átlag). A beszédtempó esetében a felnőttek átlaga 8 hang/s (narratíva), illetve 8,5 hang/s (mesék) volt, míg a gyermekek esetében 8,3 és 8,8 hang/s-os értékeket találtunk. A különbségek statisztikailag nem szignifikánsak. Bár a vizsgált minta viszonylag kicsi, jól látható, hogy az archívumi beszélőknél nem figyelhető meg a beszédssebesség növekedése az életkorral. A szünetek átlagértéke a felnőtteknél a narratívák esetében 692 ms volt, a meséknél 804 ms, ez a gyermekeknél 714 ms, illetve 472 ms volt, vagyis a gyermek beszélők a mesemondáskor lényegesen rövidebb szüneteket tartottak, mint a felnőttek. A felnőtt beszélők műfajtól függetlenül szüneteik 72%-át tartották szerkezethatáron, a gyermekek ennél valamivel kevesebbet (mesék: 64%, narratíva: 69%). A szünetek aránya a felnőttek spontán beszédében 32%, a meséknél 38%, a gyermekeknél pedig 30% és 21%, vagyis a meséknél a két korosztály között jelentősebb eltérést találunk. A beszéd temporális szerkezetének elemzett adatait tekintve, úgy tűnik, hogy a régi idők beszélői a nyelvjárási különbségek és az egymástól távol eső területi elhelyezkedés ellenére viszonylag homogén közösséget alkotnak.

A megakadásjelenségek közül az archívumi felnőtteknél a leggyakrabban a töltelékszavak fordulnak elő, ezt követik a nyújtások, az ismétlések és a téves indítások (vö. Gósy–Gyarmathy 2008). A gyermekeknél is ugyanezek a leggyakoribb megakadások, azonban a gyakorisági sorrendjük eltérő (vö. 2. táblázat).

A mai gyermek beszélők adataival az összevetést csak óvatosan lehet elvégezni, hiszen a rendelkezésre álló tények zömében városi gyermekektől származnak, akinek élete igen távol áll a régi idők falusi gyermekeitől. A könnyebb összehasonlítás érdekében az archívumi gyermekek adatait is korcsoport szerinti bontásban adjuk meg. E szerint az archívumi gyermekek fiatalabb csoportjának artikulációs tempója 10,55 hang/s, beszédtempója 8,5 hang/s volt, az idősebbeké pedig 10,54 hang/s, illetve 8,7 hang/s. A mai gyermekeknél az eddigi vizsgálatok a következő eredményeket hozták: a 12–13 évesek artikulációs tempója 11,7 hang/s, beszédtempója 8,3 hang/s (Menyhárt 2002); a 15 éveseké 11,5 hang/s és 8,3 hang/s (Laczkó 2009). Ennek alapján 60 év távlatában valamiféle gyorsulás csak az artikulációs tempóban figyelhető meg, érdekes, hogy sem az archívumi, sem a mai gyermekeknél nincs eltérés a két életkori csoport között. A szünetátlag az archívumi gyermekek két csoportjánál 565 ms, illetve 586 ms volt, a mai 12 éve-

seknél ez 644 ms, a 15 éveseknél pedig 795 ms. A szünetek aránya a beszédjelhez képest a régi idők gyermekeinél 26,0%, illetve 21,0%, míg a maiaknál 31,0% és 36,5%. A mai gyermekek tehát e szerint átlagosan hosszabb szüneteket tartanak, illetve beszédük nagyobb részét teszik ki a szünetek.

A megakadások tekintetében az archívumi gyermekeknél – műfajtól függetlenül – a leggyakoribbak a nyújtások, téves kezdések, ismétlések és töltelékszavak, a mai 13 éves gyermekeknél pedig a hezitálások, a töltelékszavak, az ismétlések, illetve a téves kezdések (Neuberger 2011). A műfajok között jelentősebb különbséget mutatott ki Szabó (2008) tanulmánya, ami a jelen téma szempontjából is fontos. Nyolcéves gyermekek mesemondásában a leggyakrabban a töltelékszavak, a hezitálások, az ismétlések és a nyújtások fordultak elő, míg a spontán narratívákban az arányok kissé módosultak, és a legtöbbször hezitálások jelentek meg, ezeket követték a töltelékszavak és a nyújtások. A legnagyobb különbség a régi és a mai gyermekek között a hezitálások használatában figyelhető meg; a 60 évvel ezelőtti gyermekbeszédben hezitálások csak elenyésző mértékben fordultak elő, míg a mai gyermekeknél az összes megakadás akár egyharmadát is kitehetik (pl. Szabó 2008).

Következtetések

A tanulmány célkitűzése a 60-70 évvel ezelőtti gyermekek beszéd-sajátosságainak feltárása volt, ezen belül vizsgáltuk a beszéd temporális jellemzőit és a megakadásjelenségeket műfaji bontásban. A kapott adatokat emellett összevettük a rendelkezésre álló kortárs felnőttekéivel, illetve a szakirodalomból ismert, a mai fiatalokra vonatkozó adatokkal is. A kiinduló hipotézis életkori, illetve műfaji eltéréseket feltételezett a beszélők között. A kapott adatok azonban ezt a feltételezést nem erősítették meg. A mesék artikulációs tempója lassúbb volt ugyan a narratíváknál, de a beszédtempónál ennek fordítottját figyeltük meg, és az eltérés minimális volt. A két vizsgált életkori csoport között sem lehetett tempóbeli különbséget igazolni. A szünetek esetében a narratívákat hosszabb átlagok és a megjelenésük nagyobb aránya jellemezte, de ez az eltérés sem volt szignifikáns. A megakadások esetében a két műfajnál hasonló tendencia érvényesült. Emellett a Hegedüs-archívumban talált gyermekfelvételek tempója és többi vizsgált paramétere nem különbözött jelentősen a kortárs felnőttek, illetve a mai gyermekek adataitól sem.

Az eredmények alapján két kérdéskör merül fel. Az első, hogy miért nem találunk a beszéd temporális jellemzőinél különbséget a 60 évvel ezelőtti fiatalabb és idősebb gyermekek, illetve a felnőttek között. A fiatal beszélők hangfelvételeinek relatíve kis száma miatt csak feltételezni lehet az okokat, amelyeket valószínűleg a hagyományos falusi társadalom sajátosságai is befolyásoltak. A zárt közösségek tagjainak viselkedését szigorú szabályok korlátozták és befolyásolták. Feltételezhető, hogy a megszokottól való eltérést a beszédben is gyakran megszólták, ami a fiatalokat is az íratlan szabályok követésére készítette (Paládi-Kovács 2002). A másik ok a „gyermekkornak” a

maitól eltérő értelmezése lehet. Noha a jogok tekintetében a 10–16 évesek messze nem voltak felnőttek, a mindennapi élet munka- és egyéb kötelességei rájuk is vonatkoztak. Az idősebbek a felnőttekkel egyenrangúan vettek részt a munkafolyamatokban, a nap nagy részét már a felnőttekkel töltötték. A 10–12 éveseknek elvileg az iskolában lett volna a helyük, de az 1940-es és 50-es évek néprajzi forrásai szerint dologidőben még a fiatalabb gyermekeket sem járatták iskolába (vö. Ortutay 1977–1982). Ezek a tényezők valószínűleg együtt hatottak abba az irányba, hogy a beszélők tempójának hasonlók lettek az átlagértékei.

A másik kérdéskör a régi és a mai gyermekek közötti minimális tempóeltérésre vonatkozik. Objektív adatok nélkül is egyértelmű, hogy a mai városi és a régi falusi fiatalok beszéde között óriásiak a különbségek. Eredményeink alapján ezek azonban a téma, a beszédstílus és a bizonytalanság kezelésére szolgáló stratégiák (megakadások) eltéréseiben ragadhatók meg, és nem annyira a beszéd temporális szerkezetében. Az archívumi gyermek beszélők viszonylag kis száma miatt a pontos okok nem tárhatók fel.

A Hegedüs-archívum meséi és beszélgetései egy már letűnt kor társadalmának lenyomatai, elemzésükkel nemcsak a beszélt nyelv, a beszédkultúra változásai érthetők tetten, hanem a beszélgetések témái azokat a mélyre ható társadalmi változásokat is láttatják, amelyek éppen az elmúlt század 40-es és 50-es éveitől kezdődtek. A gyermek beszélők meséi és történetei jól mutatják a hagyomány és az újítás, a régi és az új együttlétét.

Irodalom

- Boersma, Paul – Weenink, David 2011. *Praat 5.2.30*. www.fon.hum.uva.nl/praat
- Furquim de Andrade, Claudia – Martins, Vanessa de Oliveira 2007. Fluency variation in adolescents. *Clinical Linguistics and Phonetics* 21. 771–782.
- Gósy Mária 2004. A spontán magyar beszéd megakadásainak hallásalapú gyűjteménye. *Beszédkutatás* 2004. 6–19.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya 2008. A nyelvhasználati változás egy jelensége. *Magyar Nyelvőr* 132. 206–222.
- Gósy Mária – Horváth Viktória – Nikléczy Péter 2011. A Hegedüs-archívum mint korszerű adatbázis. In Bárh M. János – Varga Fruzsina Sára (szerk.): *Hangok – helyek*. ELTE MNyFI, Budapest, 85–103.
- Hegedüs Lajos 1952. *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest.
- Horváth Viktória 2006. A spontán beszéd és a beszédfeldolgozás összefüggései gyerekeknél. *Beszédkutatás* 2006. 134–147.
- Horváth Viktória 2008. A Hegedüs-archívum (1942–1962) feldolgozásának alapelvei. In Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 270–276.

- Laczkó, Mária 1991. The interrelation of articulation rate and pauses in children's speech. In Gósy, Mária (ed.): *Temporal factors in speech*. HAS Research Institute for Linguistics, Budapest, 139–151.
- Laczkó Mária 2009. Tizenévesek beszédének fonetikai és stilisztikai jellemzése. *Anyanyelv-pedagógia* 2009/1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=151>
- Menyhárt Krisztina 2002. A beszéd időviszonyai egynyelvű és kétnyelvű gyermekeknél. In Hunyadi László (szerk.): *Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 55–73.
- Menyhárt Krisztina 2003. A spontán beszéd megakadásjelenségei az életkor függvényében. In Hunyadi László (szerk.): *Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 125–138.
- Menyhárt Krisztina 2007. Rituális szövegek fonetikai jellemzői. *Beszédkutatás* 2007, 83–99.
- Menyhárt Krisztina 2011. A tündérmesék prozódiaja fonetikai és folklorisztikai szempontból. In Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 274–280.
- Németh Imre 1966. *A népi közösségekben élő fiatalok életmódja és kultúrája*. Arrabona, Budapest.
- Neuberger Tilda 2011. Gyermekek spontán beszédének szerkesztettsége és folyamatossága. *Beszédkutatás* 2011, 83–96.
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1977–1982. *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Paládi-Kovács Attila (főszerk.) 2002. *Magyar Néprajz. VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó Kalliopé 2008. Megakadásjelenségek nyolcévesek beszédében. *Anyanyelv-pedagógia* 2008/2. <http://www.anyyp.hu/cikkek.php?id=56>
- Vallent Konstantinné 2011. A spontán beszéd sajátosságainak tükröződése középiskolások fogalmazásaiban. PhD-értekezés. ELTE, Budapest.

A kutatás a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.